

Zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego Karaimów

**III Międzynarodowa Konferencja na Krymie
(Sewastopol, 12 grudnia 2021)**

ADAM J. DUBIŃSKI

ORCID: 0000-0003-4124-6827

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filologiczny
Instytut Językoznawstwa, Przekładoznawstwa i Hungarystyki
Ośrodek Dokumentacji Językowej

Fundacja Karaimskie Dziedzictwo

Issues in the protection of the Karaitе cultural heritage 3rd International Conference in Crimea (Sevastopol, 12 December 2021)

SUMMARY: On December 12, 2021 the Karaim National and Cultural Association “Fidan” held its third international conference entitled “Issues in the protection of Karaim cultural heritage”, in Sevastopol. Due to the pandemic, the conference had to be organised in hybrid mode. The event was attended by people from several countries, including Russia, Ukraine, Lithuania, Poland, France, Israel and Australia.

The following report presents the summaries of the speeches of all 15 conference speakers who discussed a wide range of topics, including former press publications, museum collections, historical and cultural events, preservation of the Karaim language, digitization of collections

and tombstones, outstanding families and individuals, restoration activities and others.

KEYWORDS: Conference on Karaim studies, Karaim culture, history of Karaims

Po raz trzeci z rzędu w Sewastopolu na Krymie zorganizowano konferencję poświęconą dziedzictwu kulturowemu Karaimów. Planowane początkowo na wrzesień wydarzenie, zostało przeniesione na koniec roku i ostatecznie odbyło się 12 grudnia 2021 r. Ze względu na sytuację pandemiczną przeprowadzono je w trybie hybrydowym z wykorzystaniem platformy Skype. Trzecia Międzynarodowa Konferencja pn. „Zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego Karaimów” została zorganizowana przez Sewastopolskie Stowarzyszenie Karaimów „Fidan”, przy współpracy Departamentu Komunikacji Publicznej, Wydziału Polityki Wewnętrznej miasta Sewastopol oraz Miejskiego Centrum Narodowo-Kulturalnego w Sewastopolu.

W konferencji wzięło udział kilkadziesiąt osób, zarówno Karaimów, jak i zajmujących się tą tematyką specjalistów i badaczy. Reprezentowane były skupiska Karaimów i ośrodki naukowe z Rosji, Ukrainy, Litwy, Polski, Francji, Izraela, a nawet Australii. Zaplanowano piętnaście wykładów poruszających szeroki zakres zagadnień, dotyczących m.in. dawnych publikacji prasowych, kolekcji i zbiorów muzealnych, wydarzeń historycznych i kulturalnych, działań konserwatorskich, zachowania języka, wybitnych rodów i ciekawych osób.

Po słowie wstępnym głównego organizatora, Ewgenija Bakkała, przewodniczącego Stowarzyszenia Karaimów „Fidan”, nastąpiło odtworzenie hymnu Federacji Rosyjskiej oraz hymnu miasta pt. *Легендарный Севастополь – гордость русских моряков* (Legendarny Sewastopol – duma rosyjskich marynarzy). Następnie minutą ciszy uczczono pamięć członków społeczności karaimskiej, którzy odeszli w ostatnim roku, w tym takich jej wybitnych przedstawicieli, jak pianista i muzykolog, Aleksander Majkapar¹, czy działacz społeczny, Oleg Petrow-Dubinski².

1 Александр Евгеньевич Майкапар (1946–2021).

2 Олег Васильевич Петров-Дубинский (1940–2021).

Następnie głos zabrał Władimir Kolesnikow, naczelnik Oddziału ds. Współpracy z Organizacjami Narodowymi, Religijnymi i Weterańskimi z Wydziału Polityki Wewnętrznej miasta Sewastopol. Po przywitaniu uczestników mówca podkreślił, że społeczność Karaimów pilnie potrzebuje wsparcia państwa w wielu dziedzinach, takich jak zachowanie języka, kultury, tradycji, obyczajów, a inicjatywy podejmowane przez Stowarzyszenie „Fidan” w Sewastopolu, choć czasem dotyczą spraw niełatwych, są dobrze przygotowane przez aplikujących, co ułatwia ich realizację. Ostateczny pozytywny wynik jest możliwy dzięki ścisłemu trójstronnemu współdziałaniu karaimskich organizacji społecznych, świata nauki i organów władzy. Na zakończenie mówca życzył uczestnikom konferencji sukcesów oraz wielu nowych pomysłów i planów, które wspólnie będą mogły być realizowane.

Kolejną osobą zabierającą głos była Olga Malinowskaja, dyrektor Miejskiego Centrum Narodowo-Kulturalnego, goszczącego konferencję. Występująca w roli gospodarza spotkania, stwierdziła, że Centrum stara się być „prawdziwym ciepłym domem” tak dla Karaimów, jak i dla trzydziestu innych narodowo-kulturalnych organizacji społecznych z Sewastopola. Wspomniała, że Centrum było w przeszłości udostępniane także przedstawicielom społeczności karaimskiej z innych miast, w tym Eupatorii i Bkczysaraju, umożliwiając prezentację osiągnięć narodu karaimskiego mieszkańcom Sewastopola.

Pierwszy referat pt. *Дореволюционная периодическая печать Таврической Губернии как источник персональных данных караимов* (Przedrewolucyjna prasa w guberni taurydzkiej jako źródło danych osobowych Karaimów) wygłosił potomek karaimskiej rodziny Irtłacz, Paweł Iwanow, z Narodowo-Kulturalnego Samorządu Karaimów w Moskwie. Mówca stwierdził, że zarówno Karaimi, jak i badacze nimi zajmujący się często spotykają się z problemem braku danych z okresu przedrewolucyjnego. W historii powstała bowiem wyrwa dotycząca okresu, o którym „lepiej było nie pamiętać”. Obecnie, gdy wielu stara się uzupełnić tę lukę, nie ma już osób, które mogłyby pamiętać czasy przedrewolucyjne, a dostęp do archiwów nie dla wszystkich jest łatwy. Pojawia się natomiast możliwość wykorzystania źródła danych, jakim są wydawnictwa periodyczne owego okresu. Dawne gazety pozwalają uzupełnić wiedzę o konkretnych osobach, a także ukazują życie codzienne, wydarzenia i problemy, na które napotymano w tamtym

czasie, mogą również stanowić potwierdzenie autentyczności przekazów ustnych i historii rodzinnych. Zrozumiałe jest, że prasa najczęściej podaje informacje o ludziach znanych, zajmujących eksponowane stanowiska czy bogatych kupcach, których wśród Karaimów nie brakowało, gdy np. sprzedają oni lub nabywają nieruchomości lub biorą udział w działaniach charytatywnych. Nazwiska karaimskie pojawiają się też w anonsach o wydarzeniach, zarówno kulturalnych czy społecznych, jak też o wypadkach miejskich, takich jak pożary, kradzieże, utraty dokumentów, nieszczęśliwe wypadki, czy wreszcie sprawy sądowe. Prelegent opierał się na zbiorach przedrewolucyjnych gazet w zasobach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w St. Petersburgu (Российская национальная библиотека), a także Rosyjskiej Biblioteki Państwowej (Российская государственная библиотека) w Moskwie oraz Państwowej Historycznej Biblioteki Publicznej (Государственная публичная историческая библиотека) w Moskwie, nie prowadził natomiast kwerendy w placówkach na Krymie. Najbogatszy zasób zbiorów prasowych posiada księżnica petersburska. Jak stwierdził prelegent, dostęp do źródeł w bibliotekach jest, w przeciwieństwie do tych w archiwach, łatwiejszy, a kopiowanie bezpłatne. W dalszej części wystąpienia mówca zaprezentował grafikę z wykazem ponad trzydziestu tytułów drukowanych w dziesięciu miastach guberni taurydzkiej do roku 1920. Pierwszą chronologicznie gazetą, a zarazem najbogatszą w informacje o Karaimach, są oficjalne „Таврические губернские ведомости”³, które podobnie jak kilka innych tytułów z tego rejonu, ukazywały się aż do roku 1920. Od roku 1880 zaczynają ukazywać się pisma prywatnych wydawców, a apogeum wydawnicze w tym zakresie przypada na lata 1905–1906 oraz 1910, choć niektóre tytuły wychodziły jedynie przez krótki okres. Prelegent przeprowadził dokładniejszą kwerendę gazet wychodzących w Symferopolu, Sewastopolu, Eupatorii, Melitopolu. Przeglądał również „Сенатские объявления”⁴, publikujące m.in. informacje o sprzedaży nieruchomości i obciążeniach

3 „Таврические губернские ведомости”, oficjalny organ zarządu guberni taurydzkiej, wydawany w Symferopolu w latach 1838–1920.

4 „Санкт-петербургские сенатские объявления по казенным, правительственным и судебным делам”, w latach 1893–1917 jako „Сенатские объявления по казенным, правительственным и судебным делам” – dodatek do „Сенатские ведомости”, ukazujących się w St. Petersburgu,

hipotecznych, choć ze względu na ogrom materiału była to praca niezwykle trudna. Efektem poszukiwań Pawła Iwanowa jest ponad 8500 rekordów (sfotografowane treści drukowane) posegregowanych według ok. dwustu nazwisk karaimskich. Całość swej pracy prelegent udostępniła od października 2021 r. w domenie publicznej.

Kolejnym mówcą był, pochodzący z rodu Minasz, Aleksej Geller, również reprezentujący Narodowo-Kulturalny Samorząd Karaimów w Moskwie z wystąpieniem pt. *Вклад электронной караимской библиотеки Карай-Битиклиги в дело сохранения культурного наследия* (Wkład elektronicznej karaimskiej biblioteki Karaj Bitikligi w zachowanie dziedzictwa kulturowego). Prelegent rozpoczął przytaczając słowa prawniczki, prof. Marka Bogusławskiego⁵, według którego zachowanie wartości stanowiących dziedzictwo kulturowe narodów, ich wykorzystanie w interesie obecnych i przyszłych pokoleń, powinno stanowić główną troskę każdego państwa.

Prelegent zaznaczył, że projekty realizowane przez Stowarzyszenie Karaimów „Fidan” w Sewastopolu pn. „Cyfryzacja archiwum D.M. Gumusza”⁶, a także „Digitalizacja zabytków cmentarza karaimskiego w Sewastopolu – odczytywanie napisów nagrobnych”⁷ są przykładem prac nad zachowaniem dziedzictwa kulturowego Karaimów, realizowanych właśnie przy wsparciu państwa, o którym była mowa wcześniej. Następnie mówca przedstawił historię *Karaj Bitikligi* (Biblioteki Karaimskiej), założonej w Eupatorii przez Seraję Szapszała w roku 1916, wzbogacaną o kolejne bezcenne zbiory, w tym od roku 1918 o niemal dwudziestotysięczny zasób przekazany zgodnie z testamentem Abrahama Miczri (1830–1917), z którego stworzono filię nazwaną imieniem donatora. W roku 1929 zbiory karaimskiej biblioteki zostały podzielone między placówki w Moskwie

(a także do 1876 r. w Moskwie) z informacjami dotyczącymi terytorium całej Rosji.

- 5 Mark Bogusławskij (1924–2017), radziecki i rosyjski prawnik, specjalista w dziedzinie międzynarodowego prawa własności.
- 6 O archiwum D.M. Gumusza zob. Dubiński, A. J., *Ochrona karaimskiego dziedzictwa – Międzynarodowa konferencja na Krymie, Sewastopol 27.11.2020*, „Almanach Karaimski” 2020, t. 9, s. 171.
- 7 Więcej o obu projektach zob. ibidem, s. 163–179.

i Leningradzie, niewielka część pozostała w Eupatorii, a wiele woluminów zaginęło bezpowrotnie⁸.

Współczesny projekt elektronicznej karańskiej biblioteki *Karaj Bitikligi* <https://karaibitikligi.ru> jest rezultatem wieloletnich prac polegających na wyborze, systematyzacji, uporządkowaniu i digitalizacji zbiorów pióra karańskich autorów, a także wielojęzycznych tekstów o Karaimach, Tataarach krymskich, Krymczakach, Krymie. Oprócz jednostek już opracowanych, takich jak np. archiwum D.M. Gumusza, częściowo udostępnionych publicznie, planowane jest stworzenie archiwów cyfrowych na podstawie zasobów tak państwowych, jak i prywatnych, które zawierać będą nie tylko dokumenty, ale także materiały w formie audio i video dotyczące Karaimów. Planowana jest digitalizacja i systematycznie udostępnienie online zbiorów *Karaj Bitikligi* w Eupatorii. W najbliższy czasie uruchomione zostanie forum, które ma stanowić płaszczyznę do kontaktów dla osób zainteresowanych tematyką karańską. Na zakończenie mówca podziękował Nikołajowi Kaczanowowi i Pawłowi Iwanowowi za ogromną pomoc w doborze materiałów do biblioteki elektronicznej.

W komentarzu do tego wystąpienia, zabierający wcześniej głos, Władimir Kolesnikow wyraził w imieniu lokalnych władz Sewastopola gotowość współpracy w zakresie regionalnym w projekcie biblioteki elektronicznej.

Kolejny referat wygłosiła Natalia Tereszczuk, kierownik Archiwum Biura Zgromadzenia Ustawodawczego Sewastopola, przedstawiając temat *К вопросу о лишении избирательных прав севавтопольских караимов в 1920-е годы* (W sprawie pozbawienia praw wyborczych Karaimów sewa-stopolskich w latach dwudziestych XX wieku). Zakreślony w tytule okres, to lata, gdy władze w całym kraju wprowadzają przepisy mające na celu ograniczenia udziału pewnych kategorii obywateli w życiu politycznym. W tym czasie szeroko stosowano w praktyce zasadę wykluczania z czynnego i biernego prawa wyborczego, usankcjonowaną w Konstytucji RFSSR⁹ z 1918 r. Przede wszystkim dotyczyło to takich kategorii osób, jak korzystający z pracy najemnej, żyjący z niezarobkowych dochodów, kupcy, duchowni itp. Póź-

8 Więcej o historii *Karaj Bitikligi* zob. Ельяшевич, В.А., *Карай Битиклиги. Краткий исторический очерк*, „Известия Духовного управления караимов Республики Крым” 2016, nr 19 (28), 20 (29) i 21 (30).

9 RFSSR – Rosyjska Socjalistyczna Federacyjna Republika Radziecka.

niejsze akty prawne, Konstytucja Krymu z roku 1921¹⁰ i Konstytucja RFSRR z roku 1925, potwierdziły te ograniczenia, pozwalające na realizację w praktyce polityki antyreligijnej i walki z „elementem nierobotniczym”.

Jak pokazują dokumenty archiwalne, ten polityczny proces nie nabral zabarwienia etnicznego, jako że podlegali mu przedstawiciele wszystkich grup narodowych osiadłych w samym Sewastopolu i jego okręgu administracyjnym. Według spisu z 1921 r., w Sewastopolu mieszkało 1245 Karaimów, z czego w drugiej połowie tej dekady prawa wyborcze odebrano 106 osobom. Analiza tych spraw, i późniejszych odwołań Karaimów do odpowiednich organów, wykazała, że co trzecia osoba uzyskała pozytywne decyzje przywracające prawa wyborcze. Nie wynikało to jednak z pobłażliwego stosunku władz do aplikantów, a z faktu podejmowania przez nich innych prac, niezagrażających wykluczeniem oraz składania odwołań od decyzji nie wcześniej niż po przepracowaniu co najmniej pięciu lat na „bezpiecznym” stanowisku. Powodem podejmowania pozytywnych władz było też angażowanie się jednostek w działalność społeczną i obywatelską.

Największą grupę pośród Karaimów wykazanych na publikowanych listach osób pozbawionych prawa wyborczego stanowili mężczyźni w przedziale wiekowym 50–60 lat, rzadziej młodszy. Ci ostatni dawali większą nadzieję na wychowanie w duchu nowego porządku politycznego. Przyczyną, dla której Karaimi byli kwalifikowani na listę, była najczęściej ich działalność kupiecka. Trudno było im bowiem udowodnić, że celem działalności handlowej jest jedynie zaspokojenie podstawowych potrzeb rodziny.

Prelegentka przedstawiła kilka przykładów treści archiwalnych dokumentów, ukazujących losy konkretnych Karaimów i ich spraw związanych z prawem wyborczym. Znamienny jest przypadek sewastopolskiego Karaima, Isaaka Kalfy, syna Beniamina, który w podaniu do władz o przywrócenie prawa wyborczego pisał, iż był zmuszony wcześniej porzucić studia na trzecim roku medycyny jednego z rosyjskich uniwersytetów i, by utrzymać rodzinę, w której było troje inwalidów, zająć się sprzedażą. Miał niewielki stragan na wolnym powietrzu, gdzie, zgodnie z państwowym zezwoleniem na handel, sprzedawał bakalie. Został jednak pozbawiony prawa

10 Chodzi o akt przyłączenia Krymu do RFSRR z 18.10.1921 r. pod nazwą Krymskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.

wyborczego, gdy stwierdzono, że na straganie oferował również lody, które sam przygotowywał domowym sposobem, a udzielona licencja kupiecka nie uwzględniała takiej pozycji. Podanie zostało rozpatrzone negatywnie, a prawa wyborcze Isaak Kalfa odzyskał dopiero w roku 1930, po kolejnych podaniach do instancji nadrzędnych.

Praw wyborczych pozbawieni byli duchowni karaimscy, w tym Towija Lewi-Babowicz (1879–1956), który musiał wyjechać z Krymu i został hachmem w Kairze. Jak zaznaczyła prelegentka, dzięki jego listom do rodziny, znajdującym się dziś w archiwum D.M. Gumusza w Sewastopolskim Stowarzyszeniu Karaimów „Fidan”, dowiadujemy się, iż do Kairu dotarł przez Odessę i Grecję.

W konkluzji prelegentka stwierdziła, że dokumenty archiwalne wykazują, iż w sowieckim systemie biurokratycznym często występował formalny stosunek do procedury stosowania represji wobec poszczególnych obywateli. Dodatkowo zaś, w przypadku Sewastopola, ze względu na jego położenie, pozbawienie praw wyborczych traktowano w dużej mierze jako zadanie strategiczne, a nie społeczne.

Następnie głos zabrał Ewgienij Chwalkow, docent Wydziału Historycznego Szkoły Humanistyczno-Artystycznej, stanowiącej sanktpetersburski oddział Narodowego Uniwersytetu Badawczego Wyższej Szkoły Ekonomicznej z wystąpieniem pt. *Караимы генуэзской Каффы в 13–15 вв.* (Karaimi genueńskiej Kaffy w XIII–XV w.). Na wstępie prelegent zaznaczył, że według genueńskich źródeł z omawianego okresu praktycznie nie można odróżnić zapisów dotyczących Karaimów od tych dotyczących Żydów. Dokumenty, na których mówca oparł temat swego wystąpienia, stanowią raporty finansowe z publicznych ksiąg rachunkowych, nazywanych *massaria*. Odpowiedzialni za nie urzędnicy genueńscy (*massari*) przybywali do Kaffy (późniejszej Teodozji) na roczną służbę, podczas której prowadzili podwójną księgowość, zapisując wszelkie miejskie operacje pieniężne w dwie księgi. Po zakończeniu swej misji wysyłali kopie zapisów do Genui, zostawiając oryginały w Kaffie. Te nie dotrwały do naszych czasów, uległy bowiem zniszczeniu w XV w. po podboju osmańskim. Natomiast we Włoszech zachowały się niektóre kopie ksiąg z Kaffy. Zapisane po łacinie, przechowywane w Państwowym Archiwum w Genui i w Banku św. Jerzego, były przedmiotem badań prelegenta, które zaowocowały wydaną w 2018 roku

monografią, dotyczącą kolonializmu genueńskiego¹¹. Mówca zaznaczył, że jako reprezentatywne dla rozwoju genueńskiej Kaffy, wybrał trzy księgi, powstałe w odstępach ok. czterdziestoletnich, tj. z lat 1381, 1423 i 1461. Przedstawił przy tym tło historyczne uzasadniające ten wybór.

Jak wspomniano wcześniej, w zapisach nie można wyizolować tych, dotyczących wyłącznie Karaimów, jako że genueńscy skrybowie kierowali się wyznaniem, a nie przynależnością etniczną, społeczną, czy językową. Żydzi i Karaimi byli klasyfikowani do wspólnej grupy, podobnie, jak np., zapisywani jako prawosławni, Grecy, Bułgarzy, Gruzini i in. Mówca stwierdził, że biorąc pod uwagę etniczną historię Krymu, można przypuszczać, że dużą grupę spośród tych, określanych mianem *iudaei*, stanowili wyznawcy karaimizmu, mówiący turkijskim językiem karaimskim, a posługujący się w piśmie alfabetem hebrajskim. Pewne wskazówki dla odróżniania w zapisach Żydów talmudycznych od Karaimów lub Krymczaków mogą dawać brzmienia ich imion. Choć zaświadczeni w trzech omawianych registrach jako *iudei* w większości mają imiona biblijne, to pojawiają się też te, o turkijskim brzmieniu. Zarówno talmudyści, jak i wyznawcy karaimizmu, stanowili w całej populacji Kaffy niewielką, bardzo zamkniętą społeczność. Jej członkowie rzadko wychodzili na zewnątrz w celu nawiązywania kontaktów handlowych i transakcji związanych z zaufaniem, woląc polegać na współwyznawcach. Jednak rola tej społeczności była w Kaffie stosunkowo ważna, a przede wszystkim stanowiła kolejny łącznik miasta zarówno z Europą śródziemnomorską, jak i środkowowschodnią.

Kolejną osobą, której udzielono głosu, była Sofia Jałpaczik, członek zarządu Narodowo-Kulturalnego Karaimskiego Stowarzyszenia „Dżamaat” z Melitopola z tematem *Пути сохранения национального языка* (Sposoby zachowania języka narodowego). Nestorka melitopolskiej społeczności przywitała zebranych kilkoma zdaniem po karaimsku, przedstawiając się i w serdecznych słowach życząc sukcesów i pomyślności uczestnikom konferencji. Następnie, przechodząc na rosyjski, prelegentka wyraziła żal z powodu braku możliwości prowadzenia rozmów w języku narodowym, podkreślając, że społeczność Karaimów jest już międzykulturowa, a w Melitopolu

11 Khvalkov, E., *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region: Evolution and Transformation*, New York 2018.

zostało jedynie troje Karaimów czystej krwi. Niemniej wspólnota, którą reprezentuje, działa już od trzydziestu lat. Na początku lat 1990. pierwszym zadaniem nowopowstałej gminy było zorganizowanie szkoły niedzielnej, którego to dzieła podjął się Gelij Jałpaczik (1912–1993), ojciec prelegentki. Celem było nauczanie historii, religii i języka. G. Jałpaczik był autorem materiałów do nauki: rozmówek karaimsko–rosyjskich¹², słownika rosyjsko–karaimskiego, opublikowanego w III tomie Encyklopedii¹³ oraz lekcji języka karaimskiego, a także podstawowych wiadomości o Karaimach¹⁴. Szkoła pod kierownictwem Gelija Jałpaczika, do której uczęszczali nie tylko Karaimi, ale też ich krewni i spowinowaceni, funkcjonowała od 1992 r. tylko przez jeden rok, z powodu tragicznej śmierci jej założyciela. Później, przez pewien czas języka nie uczono, zajmowano się natomiast m.in. działalnością wydawniczą, i tak staraniem prelegentki, z pomocą wielu osób, opublikowano *21 lekcji języka karaimskiego*¹⁵.

Zainspirowana wysoką frekwencją dzieci i młodzieży w 2008 r. podczas letniej szkoły karaimskiej w Dżuft Kale, prelegentka wraz ze swą krewną, Iriną Bakał, postanowiły reaktywować niedzielną szkołę letnią. Przygotowały dziesięć podstawowych tematów do rozmowy z łatwo wpadającymi w ucho wierszykami dla dzieci częściowo po karaimsku, częściowo po rosyjsku, co znacznie ułatwiało przyswajanie materiału. Po latach wydana została książeczka pt. *Пусть зазвучит родной язык*¹⁶, obejmująca te treści dydaktyczne, uzupełniona o słowniczek rosyjsko–karaimsko–ukraiński zawierający 500 słów.

Prelegentka wygłosiła wezwanie do skupisk Karaimów w Rosji, Ukrainie i Litwie, aby dokonywać nagrań mówionego języka karaimskiego, gdyż liczba jego użytkowników szybko maleje. Społeczność Melitopola planuje stworzyć nagrania dźwiękowe wspomnianych materiałów autor-

12 Ялпачик, Г. С., *Русско-караимский разговорник*, Симферополь 1993.

13 *Караймская народная энциклопедия. Язык и фольклор караймов*, t. 3, Москва 1997.

14 Ялпачик, Г. С., Кефели Н. И., *Караймы. Краткий этнографический очерк*, Мелитополь 1992.

15 Ялпачик, Г. С., *21 урок караймского языка*, Симферополь 2004. Zbiór materiałów do przeprowadzonych przez autora lekcji karaimskiego w niedzielnej szkole w latach 1992–1993.

16 Ялпачик, С. Г., *Пусть зазвучит родной язык*, Мелитополь 2018.

stwa Geliya Jałpaczika. Jest to zagadnienie niecierpiące zwłoki, ze względu na fakt, że osób znających poprawną wymowę języka narodowego jest już bardzo niewiele.

Następnie głos oddano do Melbourne, skąd do uczestników konferencji przemówił Oleg Warfołomiejew, potomek karaimej rodziny Kojlu z Sewastopola. Według jego słów, jest jednym z trojga Karaimów w tym mieście, pamięta o swoich korzeniach i stara się przekazać dzieciom jak największą wiadomość o historii przodków i ich dziedzictwie. Na zakończenie przekazał wszystkim uczestnikom konferencji serdeczne życzenia pomyślności i sukcesów w pracy na polu spraw karaimek.

Kolejnym wystąpieniem było odczytanie przez organizatorów referatu przesłanego przez nestora polskich Karaimów, prof. dra hab. Szymona Pileckiego z Warszawy, przewodniczącego Karaimego Związku Religijnego. Wystąpienie, noszące tytuł *Стремительно увеличивать число караимских семейств – является важнейшим условием сохранения всякого историко-культурного наследия* (Szybki wzrost liczby rodzin karaimek – najważniejszym warunkiem zachowania wszelkiego dziedzictwa historyczno-kulturowego), stanowiło powtórzenie tez wygłoszonych na konferencji w Sewastopolu w roku poprzednim, jednak ze względu na wagę problemu, zarówno autor wystąpienia, jak i organizatorzy konferencji postanowili je ponowić.

Biorąc pod uwagę systematycznie i drastycznie spadającą liczbą Karaimów, konieczne jest przedsięwzięcie szybkich kroków, aby temu zapobiec. W tym celu autor postuluje:

- przekonywać, a nawet żądać, aby Karaimi obu płci zawierali tylko małżeństwa karaimek;
- dążyć do wielodzietności w tych małżeństwach;
- dbać o edukację młodych ludzi na temat wsłaniałej karaimej historii, tradycji, zwyczajów;
- uczyć się i używać języka karaimego – głównego wyznacznika na istnienie narodu;
- stworzyć rubryki matrymonialne w karaimek gazetach i czasopismach.

Kolejnym mówcą był Dymitrij Prochorow, doktor nauk historycznych z Krymskiego Uniwersytetu Federalnego im. W. Wiernadskiego

z tematem «Усердно исполнял поручения начальства и оказывал всегда благонамеренность...»: К биографии первого Таврического и Одесского караимского гахама Симхи Бабовича 1839–1855 („Pilnie wypełniał rozkazy swoich przełożonych i zawsze wykazywał dobre intencje...”: O biografii pierwszego karaimskiego hachama taurydzko-odeskiego Simchy Babowicza 1839–1855¹⁷). W 2022 roku minie 185 lat od utworzenia Taurydzko-Odeskiego Karaimskiego Zarządu Duchownego w Eupatorii. Status prawny Karaimów po przyłączeniu Krymu do imperium rosyjskiego, ulegał zmianom. Ze względu na fakt, że początkowo nie byli oni przez miejscową administrację rozróżniani w prawach i obowiązkach od ludności żydowskiej, w 1795 r. udała się do stolicy delegacja z Krymu, by osobiście przekazać petycję od gminy. W jej skład wchodził m.in. ojciec późniejszego hachama, Szełomo Babowicz, a efektem tych działań było uzyskanie zwolnienia Karaimów od szeregu danin i zobowiązań. W następstwie uzyskania tych odróżniających przywilejów, w jednej z późniejszych petycji skierowanej do ministra dworu cesarskiego, księcia Wołkońskiego¹⁸, Simcha Babowicz podkreślał, że między Karaimami a Żydami rabinicznymi istnieją fundamentalne różnice, co skłania do prośby o zatwierdzenie tego faktu stosownymi rozporządzeniami. Do petycji Simcha Babowicz dołączył projekt dokumentu o stworzeniu karaimskiego zarządu duchownego, wzorowany na analogicznym dotyczącym muzułmanów.

Rząd rosyjski pozytywnie rozpatrzył prośbę społeczności karaimskiej i w marcu 1837 r. został powołany zarząd duchowny, początkowo noszący nazwę *Крымское и Одесское караимское общество Таврического губернатора* (Krymskie i Odeskie Towarzystwo Karaimów Gubernatora Taurydzkiego). Zarząd zajmował się rozliczną problematyką, w tym sprawami administracyjnymi, gospodarczymi i religijno-dogmatycznymi, które regulowały życie karaimskie w poszczególnych gminach.

W 1839 roku w Eupatorii odbyły się wybory hachama, w których najwięcej głosów uzyskał Simcha Babowicz (1790–1855). W dniu 4 kwietnia 1839 r. został on oficjalnie zatwierdzony przez władze na stanowisku taurydzko-

17 Ten zakres dat dotyczy okresu sprawowania przez Simchę Babowicza urzędu hachama karaimskiego.

18 Piotr Wołkoński (1776–1852), dowódca wojskowy, generał-feldmarszałek, w latach 1826–1952 minister dworu carskiego.

-odeskiego hachama karaimskiego. Jedną z inicjatyw, z którymi występował Simcha Babowicz były próby uregulowania na szczeblu państwowym karaimskiego prawa małżeńskiego, choć nie ma dowodów, że jego petycje spotkały się z konkretnymi działaniami władz w tym zakresie. Karaimski hacham, kupiec Simcha Babowicz należał do ludzi bardzo dobrze sytuowanych. Dokumenty z Państwowego Archiwum Republiki Krym (ГАРК) oraz Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego (РГИА) potwierdzają, że był właścicielem znacznej liczby nieruchomości, w tym sadów i winnic. Jego nazwisko, jako strony w aktach kupna–sprzedaży gruntów w wielu rejonach powiatu eupatoryjskiego, pojawia się w dokumentach często. W archiwach znajdują się też dokumenty ukazujące działanie ówczesnego aparatu biurokratycznego. Przykładem są próby uzyskania przez kupca pierwszej, od 1828 roku drugiej, a po uzyskaniu tytułu hachama – trzeciej gildii, Simchę Babowicza, tytułu dziedzicznego honorowego obywatela. Mimo pozytywnej opinii¹⁹ Woroncowa²⁰ i późniejszych kilku odwołań od negatywnych decyzji, senat odmówił nadania Babowiczowi tytułu, piętrząc kolejne przeciwskazania i wskazując przesłanki niemające oparcia w świetle obowiązującego po 1837 r. prawa, czyli po powołaniu zarządu duchownego.

Ostatnim mówcą przed przerwą kawową był Ewgenij Bakkał, przewodniczący Stowarzyszenia Karaimów „Fidan” w Sewastopolu, z wystąpieniem *Караимское национальное кладбище в Севастополе. Результаты исследований в 2018–2020 годах* (Narodowy cmentarz Karaimów w Sewastopolu. Wyniki badań z lat 2018–2020). Cmentarz karaimski w Sewastopolu jest obiektem dziedzictwa kulturowego o znaczeniu regionalnym, funkcjonującym przez ponad sto lat. Najwcześniejszy zidentyfikowany pochówek pochodzi z 1851 roku, władze miejskie zamknęły cmentarz w roku 1965.

W latach 2018–2020 Sewastopolskie Towarzystwo Karaimskie „Fidan” przeprowadziło badania cmentarza, czego efektem było opublikowanie *Каталога Зabyткóв Cmentарzа Karaimskiego w Sewastopolu*²¹. W porównaniu

19 Cytat w tytule referatu pochodzi z tej właśnie opinii.

20 Michaił Woroncowa (1782–1856) – oficer i polityk, dowódca rosyjskich sił zbrojnych. Od 1823 generał-gubernator Nowej Rosji (w tym Krymu) i namiestnik cara w Besarabii.

21 *Каталог памятников караимского кладбища в Севастополе*, Севастополь 2020.

z innymi karaimskimi nekropoliami na Krymie, w Sewastopolu zachowała się rekordowo duża liczba zabytków z dwujęzycznymi epitafiami. Wykonano pełen spis imienny osób pochowanych, określono stan zachowania pomników i stworzono szczegółową mapę cyfrową obrazującą stan nekropolii aktualny na listopad 2020 r. Utrwalono ponad 800 nagrobków w formacie 3D, odczytano i przetłumaczono 239 epitafiów, w tym 58 w języku hebrajskim, 52 dwujęzyczne (hebrajsko-rosyjskie) i 129 po rosyjsku. Wyodróżniono dwa rodzaje napisów nagrobnych. Pierwszy z nich to poetycka elegia wychwalająca zalety nieboszczyka i wyrażająca żal po nim (karaim. *kyna*), drugi – to podstawowe informacje o zmarłym z podaniem jego imienia i pokrewieństwa oraz daty śmierci. W ramach prac, których wyniki zawarto w katalogu, po raz pierwszy przetłumaczono teksty epitafiów, dzięki czemu świat nauki pozyskał nowe źródło do badań historii Karaimów krymskich. Szeroki dostęp do modeli 3D nagrobków i tłumaczeń epitafiów jest zapewniony poprzez umieszczenie ich w zasobach internetowych pod adresem <https://sketchfab.com/fidan>.

Przy tworzeniu katalogu uwzględniono wyniki prac przeprowadzonych w roku 1990 przez specjalistów Państwowego Muzeum Bohaterskiej Obrony i Wyzwolenia Sewastopola, a także dokumentację nekropolii wykonaną w 2016 roku.

Wyniki trzyletniej pracy nad cmentarzem w Sewastopolu zostały wysoko ocenione przez środowisko naukowe zajmujące się nekropolistyką, a także przez organizacje karaimskie z wielu ośrodków. Na koniec prelegent podziękował wszystkim, którzy włożyli ogromny trud w dzieło uporządkowania, inwentaryzacji i digitalizacji cmentarza.

Po pierwszym bloku referatów, w czasie przeznaczonym na pytania i wolne wnioski, głos ponownie zabrał Aleksej Geller, który stwierdził, że jest upoważniony do przedstawienia na forum konferencji problemu związanego z restauracją kienesy w Symferopolu. Wg słów mówcy, podczas prowadzonych prac, mających przywrócić społeczności karaimskiej niedawno odzyskany dom modlitwy w stolicy Krymu, usunięto wszystkie symbole religijne, co budzi sprzeciw społeczności Karaimów moskiewskich, których reprezentuje. Wezwał przy tym do podjęcia wspólnych kroków, aby zmienić ten stan rzeczy. W odpowiedzi, przewodniczący konferencji, Ewgienij Bakkał, zwrócił uwagę na złożoność problematyki związanej ze

zwrotem dawnych karaimskich domów modlitwy, co między innymi wymaga ogromnych nakładów finansowych, nie tylko na ich restaurację, ale i późniejsze utrzymanie. Rozważano też ewentualne przygotowanie wspólnego oświadczenia uczestników konferencji w zgłoszonej sprawie.

Po przerwie kawowej głosu udzielono przewodniczącemu karaimskiej gminy religijnej w Symferopolu, Wjaczesławowi Eljaszewiczowi, który przedstawił temat *Идейно-тематические особенности пьесы А. И. Катыха «Яддес» – 1919* (Ideowe i tematyczne cechy sztuki A. I. Katyka „Jaddes” – 1919). Na wstępie mówca poinformował, że od pewnego czasu pracuje nad antologią literatury karaimskiej, którą planuje wydać drukiem w ciągu roku lub dwóch. Książka zawierając będzie publikowane i niepublikowane utwory karaimskich twórców. Te, napisane po karaimsku, autor antologii tłumaczy na język rosyjski. Za temat wystąpienia wybrał sztukę Aarona Katyka pt. *Jaddes* (Kurza kosteczka), napisaną po karaimsku i – poza krótkimi fragmentami w przekładzie G. S. Jałpaczika – do tej pory nietłumaczoną. Aaron Ilicz Katyk (1883–1942) to najwybitniejszy przedstawiciel karaimskiej dramaturgii, która miała swój rozkwit w drugiej i trzeciej dekadzie XX wieku. Pisał zarówno po rosyjsku, jak i po karaimsku, poruszając ważne, aktualne problemy społeczne, z którymi stykali się krymscy Karaimi. Jako rzecznik postępowych idei swoich czasów, potępiał zacofanie i konserwatyzm, przestarzałe zjawiska, które hamują rozwój osobisty i społeczny. Tymczasem dramat *Jaddes* zajmuje odróżniające miejsce w twórczości A. Katyka, gdyż wyjątkowo nie jest poświęcony problemom społecznym. Według samego dramaturga, jak wspomina po rosyjsku w przedmowie, sztuka została napisana z myślą o rozbudzeniu zainteresowania Karaimów ich własnym folklorem, a w szczególności skarbowi, jakimi są *medżuma* – zbiory rękopisów ludowych. W dwuaktowej sztuce *Jaddes* tytułowa kosteczka to przedmiot rozstrzygający w tradycyjnej grze ludowej, przypominającej zakład, w której każdy z dwóch uczestników składa jakieś zobowiązanie. Utwór nasycony jest wieloma porzekadłami, przysłowiami, dowcipami, powiedzonkami, rymowankami, wyliczankami i piosenkami czerpiącymi z folkloru karaimskiego. Kulminacją sztuki jest, przytaczany przez autora ustami głównego bohatera, „wstęp” do bajki, a który zajmuje kilka stron dowcipnego tekstu. Według słów samego Katyka, treść tę uzyskał od S. Szapszała, z informacją, iż pochodzi ona z jednej ze starych *medżuma*.

Po zakończeniu referatu W. Eljaszewicz zaprezentował niedawno wydany w formie książkowej zbiór pięciu artykułów pt. *Караимы – последние жители Мангупа*²² (Karaimi – ostatni mieszkańcy Mangupa), w których omawiana jest historia społeczności karaimskiej żyjącej do 1793 r. w Mangup Kale.

Referat prof. Mariny Dubrowskiej, kierownika Katedry Etnomuzykologii w Nowosybirskim Konserwatorium im. M. I. Glinki pt. *Музыкальные династии композиторов-караимов в России* (Dynastie muzyczne kompozytorów karaimskich w Rosji), został odczytany ze studia w Sewastopolu. Wystąpienie poświęcono fenomenowi dwóch rosyjskich dynastii muzycznych, których założycielami byli wybitni kompozytorzy karaimscy Samuel Majkapar²³ i Aram Ajwaz²⁴. Przyczynkiem do podjęcia tego tematu jest niedawne odejście jednego z wybitnych pedagogów i światowej sławy muzyków koncertujących, profesora Rosyjskiej Akademii Muzycznej, Aleksandra Majkapara²⁵, pochodzącego z rodziny sławnych karaimskich muzyków. Założycielem tej najstarszej rosyjskiej dynastii muzycznej był wybitny kompozytor, pedagog i uczony, Samuel Majkapar. Początek drugiemu, nieco mniej znanemu rodowi wybitnych muzyków dał Aram Ajwaz. Niemal półtora stulecia trwa aktywność twórcza przedstawicieli tych dwóch spokrewnionych rodów karaimskich, nierozzerwalnie związanych z rozwojem rosyjskiej akademickiej kultury muzycznej. Karaimi krymscy, wraz z wejściem Półwyspu Krymskiego w skład rosyjskiego imperium, brali czynny udział w ekonomicznym, wojskowym, kulturalnym i naukowym rozwoju kraju. W XIX w. ich dzieci uzyskiwały wyższe wykształcenie, w tym muzyczne, w dużych miastach imperium. Najzdolniejsi zostawili trwałe ślady w rozwoju kompozytorskiej kultury Rosji, a twórczość Majkapara i Ajwaza stanowi samodzielny gałąź w historii rozwoju rosyjskiej szkoły kompozytorskiej, co jest niezwykle fenomenem w tak wielkim kraju, zważywszy na niewielką liczebność narodu, z którego pochodzili. O ile działalność kompozytorska stanowiła główną domenę ojców założycieli karaimskich

22 Ельяшевич, В. А. i in. [red.], *Караимы – последние жители Мангупа*, Симферополь, 2021.

23 Самуил Моисеевич Майкапар (1867–1938).

24 Арам Моисеевич Айваз (1899–1982).

25 Александр Евгеньевич Майкапар (1946–2021).

dynastii muzycznych, to na szczególną uwagę świata muzyki zasługuje aktywność ich potomków w zakresie twórczym, wykonawczym, pedagogicznym i naukowym. Należy przypuszczać, że znany tradycjonalizm Karaimów, charakteryzujący się szczególnym przywiązaniem do rodowych wartości, znalazł odzwierciedlenie zarówno w wyborze zawodu przez potomków, jak i w ich stosunku do starszego pokolenia poprzez czerpanie z zasobów dorobku przodków. Znamienne jest, że wnuk Samuela Majkapara, profesor Aleksander Majkapar, był kontynuatorem twórczych tradycji rodzinnych w sferze pianistyki, pedagogiki fortepianowej i muzykologii.

Wybitnymi następcami Arama Ajwaza byli jego synowie, Romuald²⁶ i Jakub²⁷, którzy kontynuowali dzieło ojca, przez całe życie zajmując się pianistyką zarówno solową, jak i akompaniatorską. Romuald Ajwaz prowadził działalność pedagogiczną i występował jako wykonawca, często przyjeżdżając z koncertami do rodzinnej Eupatorii. Ponad dwadzieścia lat pełnił funkcję przewodniczącego Narodowo-Kulturalnego Sankt-Petersburskiego Centrum Karaimów i był redaktorem wydanego przez tę organizację poświęconego kulturze 5. tomu *Encyklopedii Karaimskiej*²⁸. Jego młodszy brat, Jakub, pozycjonuje się przede wszystkim jako pianista koncertujący. Posiada bogaty dorobek pedagogiczny i wykonawczy. Od roku 2000 mieszka we Francji, występując w prestiżowych salach koncertowych całej Europy. W roku 2021 odbył trasę koncertową na Krymie, wykonując utwory Beethovena, w których się specjalizuje, a także kompozycje swego ojca, Arama Ajwaza.

Prelegentka zauważyła, że wymienić tu też należy innych wybitnych karaimskich muzyków i twórców, jak Walentin Iwanow-Kapon²⁹ czy Abraham Kefeli³⁰.

Kolejny uczestnik konferencji, Georges Matheret-Stamboli z Paryża, wnuk Mojsieja Stamboli, poprosił o odczytanie swojego wystąpienia noszącego tytuł *История братьев Стамболи* (Historia braci Stamboli).

26 Ромуальд Арамович Айваз (1937–2016).

27 Яков Арамович Айваз (ur. 1946).

28 Казас, М. М., Айваз Р. А., [red.], *Караимская народная энциклопедия. Том 5. Культура крымских караимов (тюрков)*, Санкт-Петербург 2006.

29 Валентин Гаврилович Иванов-Капон (1936–2008).

30 Авраам Кефели (ur. 1972).

Przodkowie rodziny wyemigrowali z Krymu do Imperium Osmańskiego, by w początkach XIX w. powrócić i przyjąć nazwisko Stamboli (ze Stambułu), choć w dawnych dokumentach spotyka się też Konstantini (analogicznie – z Konstantynopola). Po powrocie z Turcji część rodziny osiadła w Melitopolu, a Osip Iljicz Stamboli (ur. 1798 w Turcji) z synem z pierwszego małżeństwa, Beniaminem³¹, przenosi się do Teodozji, gdzie otwiera mały warsztat tytoniowy, który po śmierci ojca prowadzi syn. Beniamin stopniowo rozwija interes i w 1860 r. zostaje przyjęty do stanu kupców II gildii, a rok później otwiera w wynajętym domu fabrykę tytoniu, gdzie pokoje mieszkalne i przybudówki stały się pomieszczeniami produkcyjnymi. W tym okresie przemysł tytoniowy rozwija się lawinowo, a na półwyspie krymskim powstają dziesiątki zakładów. Karaimi przodują w tej branży. W Teodozji rynek jest zdominowany przez cztery rodziny: Stamboli, Krym, Maitop i Sawuskan. Pod koniec XIX w. Karaimi byli właścicielami ponad połowy fabryki tytoniu na terenie całej Rosji.

W 1861 r. na 8500 mieszkańców Teodozji było 272 kupców, z czego 85 Karaimów obojga płci (dla porównania: Rosjan – 69). Ponad połowę bogatej społeczności miasta posiadającej nieruchomości i plasującej się wysoko w administracji stanowili Karaimi. Beniamin Stamboli rozwija swą działalność, wykupuje i rozbudowuje dom mieszczący fabrykę, w której zatrudnia 60 osób. Z czasem fabryka opracowuje własne mieszanki tytoniowe, które cieszą się popularnością na rynku, a wyroby fabryki Stamboli dobrze sprzedają się zarówno w Rosji, jak i w całej Europie. W 1895 r. roku wyroby Stamboli są prezentowane na wystawie w Paryżu, gdzie otrzymują złoty medal w swojej kategorii. W 1897 r. Beniamin Stamboli umiera. Jego okazały nagrobek z czarnego marmuru zachował się i obecnie znajduje się na terenie Daczy Stamboli w Teodozji. Interes tabaczny po śmierci ojca przejmują trzej synowie: Isaak, Mojsiej i Josif, dzieląc między siebie obowiązki zakupu surowców, produkcji i zbytu. Wyroby marki Stamboli podbijają rynki w Europie i poza nią. Od 1904 fabryka zostaje przekształcona w Dom Handlowy Braci Stamboli, a następnie w latach 1909–1910, celem dokapitalizowania, w spółkę akcyjną, w której znaczące udziały nabywają, oprócz rodziny Stamboli, inni przedstawiciele rodów krymskich Kara-

31 Вениамин Осипович Стамболи (1829–1897).

imów. W 1911 r., pół wieku po założeniu fabryki, bracia Stamboli zatrudniają ponad trzy tysiące pracowników. W tymże 1911 roku dziadek prelegenta, Mojsiej Stamboli, stojąc na czele delegacji z Teodozji, był przyjęty w pałacu w Liwadii przez cara Mikołaja II, który miał być entuzjastą wyrobów tytoniowych firmy Stamboli. W drugiej dekadzie XIX wieku działalność produkcyjna została częściowo sprzedana, a jeden z braci, Isaak Stamboli, przeniósł segment wytwórstwa i magazynów do Charkowa, gdzie rodzina zaczęła nabywać nieruchomości, w tym hotel Metropol. Po rewolucji bolszewickiej i nacjonalizacji rodzina wyemigrowała do Francji. Na koniec wspomniano o historii Daczy Stamboli, stanowiącej wizytówkę Teodozji³².

W dalszej części konferencji wystąpiła Irina Bakkał, przewodnicząca Lokalnego Narodowo-Kulturalnego Samorządu Karaimów Krymskich „Karaylar” w Bakczysaraju i kierownik Sekcji Historii i Kultury Karaimów Krymskich w Historyczno-Kulturalnym i Archeologicznym Muzeum-Rezerwacie w tym mieście, z prelekcją pt. *М. Я. Чорёф (1932–1999) – учитель, археолог, историк-краевед* (M. J. Czoref (1932–1999) – nauczyciel, archeolog, historyk-krajoznawca). Wieloletni pracownik bakczysarajskiego muzeum, Michaił Jakowlewicz Czoref, w latach 1960–90 zasłużył się jako jeden z najaktywniejszych badaczy Krymu. Wniósł znaczący wkład w badania „miast jaskiniowych”, brał czynny udział w wyprawach archeologicznych, jest autorem licznych publikacji naukowych i artykułów popularnonaukowych, głównie z zakresu archeologii i historii Krymu z okresu późnego antyku i średniowiecza.

Urodził się w Symferopolu, ale większość życia spędził w Bakczysaraju. Choć pierwszą jego specjalnością była fizyka, to uzupełnił wykształcenie w zakresie historii i archeologii, by od 1969 roku zostać zatrudnionym jako pracownik naukowy w muzeum w Bakczysaraju. Będąc karaimskim patriotą, któremu nie był obojętny los niewielkiej społeczności współbraci, wniósł wielki wkład w zachowanie i badanie dziedzictwa historyczno-

32 Więcej o historii rodziny Stamboli zob.: Dubiński, A. J., *Fortuna kołem się toczy*. „Awazymyz. Pismo Historyczno-społeczno-Kulturalne Karaimów” 2011, nr 3 (32), s. 4–11; idem, *Nowe fakty w starych dokumentach*. Ibidem 2016, 4 (53), s. 18–21; Мачерет-Стамболи, Ж., *Стамболи. История рода. Воспоминания. Путешествие в Крым*, пер. с фр. Г. Беднарчика, Симферополь 2019.

-kulturowego Karaimów krymskich. Zbierał materiały dotyczące etnografii i folkloru. W wydawnictwach periodycznych opublikował wiele artykułów o Karaimach krymskich, znaleziskach i odkryciach w twierdzy Czufut-Kale. Jest jednym z autorów artykułów w Encyklopedii Karaimskiej. Prowadził aktywną działalność edukacyjną, wygłaszając wykłady dla młodzieży szkolnej z zakresu tematyki karaimskiej, a także organizując od 1991 r. kółko archeologiczne i krajoznawcze przy muzeum. Był autorem wystaw poświęconych historii i kulturze krymskich Karaimów. W dokumentach osobowych M. Czorefa przechowywanych w archiwach muzeum w Baczysaraju znajdujemy opracowania, materiały, fotografie, historie wycieczek i odniesienia historyczne, a także osobistą korespondencję z kolegami naukowcami, które mogą posłużyć badaniu historii Karaimów krymskich i zabytków południowo-zachodniego Krymu. W 2017 r. za jego wielkie zaangażowanie w działalność edukacyjną, wdzięczni rodacy ufundowali w Baczysaraju tablicę pamiątkową ku czci Michaiła Czorefa.

Kolejnym mówcą był doktor nauk historycznych, Władimir Poliakov, profesor Krymskiego Uniwersytetu Przemysłowo-Pedagogicznego w Symferopolu, z wystąpieniem *Воин, дипломат, художник Валерий Прик* (Wojskowy, dyplomata, artysta Walery Prik). Dzisiejsze źródła odnoszą się wyłącznie do działalności artystycznej tytułowej postaci, ale ciekawe są też inne fakty z jego drogi życiowej, zasługujące na głębsze podejście badawcze. Nie ma wątpliwości, że Walery Prik był Karaimem. Urodził się w Sewastopolu w 1915 roku, ale używane przezeń niekaraimskie imię oraz patronim Dymitriewicz nasuwają podejrzenie, że przyjął je później, rozmyślnie, by nie stanowić wyróżnika w rosyjskim środowisku. W 1939 roku został powołany do wojska z obwodu kustanajskiego (Kazachstan), co może świadczyć, iż znalazł się tam w ramach akcji „rozkułaczania” lub podobnych działań represyjnych. W książeczce wojskowej wpisał narodowość rosyjską, co też zapewne było celowym działaniem, aby nie wzbudzać podejrzeń władz. Na froncie pełnił służbę polityczną, posiadając niezwykłą specjalność, a mianowicie zajmował się niemieckimi jeńcami wojennymi. Okazuje się bowiem, że doskonale znał język niemiecki i przez całą wojnę używał go w praktyce. Z dyplomów i listów pochwalnych znajdujących się w jego aktach można wyczytać, iż do jego zadań należało wzywanie Niemców przez megafony do poddania się, odprawianie na tyły schwytych jeńców, skłanianie by agi-

towali swoich kolegów do złożenia broni. Co niezwykle, po zajęciu przez wojska radzieckie Niemiec, Walery Prik, zostaje tam wyznaczony na komendanta jednego z miast. Informację tę prelegent uzyskał bezpośrednio od W. Prika, choć nie zachował w pamięci usłyszonej wtedy nazwy miasta. Historia Prika, jako wojskowego burmistrza zdobytego miasta, stała się osnową do spektaklu *Губернатор провинции* (Gubernator prowincji), a następnie do znanego filmu fabularnego *Встреча на Эльбе*³³. Po demobilizacji Walery Prik przez wiele lat pływał na statkach handlowych Odeńskiej Kompanii Żeglugowej pełniąc funkcję pomocnika kapitana do spraw politycznych (*помполит*) i wtedy rozpoczyna swoją aktywność jako malarz. Z tego okresu pochodzi cykl jego obrazów ukazujących morską służbę i życie marynarzy. Po pewnej przerwie i przeprowadzce do Moskwy tworzy nową serię, portretując aktorki stołecznego Teatru Wielkiego. Swoje prace prezentował na wernisażach w Odessie i w Moskwie. Prelegent aktualnie jest w trakcie poszukiwań genealogicznych dotyczących Karaimów w Sewastopolu, aby spróbować dopasować postać zmarłego w 2001 r. Walerego Prika do konkretnego rodu karaimskiego.

Jako ostatni w bloku referatów wystąpił Dimitrij Gabaj, przewodniczący Narodowo-Kulturalnego Samorządu Karaimów „Kardaszlar” w okręgu Eupatoria, przedstawiając temat *Роль и функции коллекции «Музей истории и этнографии крымских караимов имени С. И. Кушуль» при МОО НКА караимов г. Евпатория «Кардашлар» в вопросе сохранения и популяризации культуры, традиций и обычаев караимов* (Rola i funkcje zbioru „Muzeum Historii i Etnografii Karaimów Krymskich im. S. I. Kuszul” przy Samorządzie Karaimów „Kardaszlar” w Eupatorii w kwestii zachowania i popularyzacji kultury, tradycji i obyczajów Karaimów). Już od ćwierćwiecza w budynku *midrasz* przy kompleksie *kienes* w Eupatorii działa muzeum przywołane w tytule wystąpienia, przemianowane oficjalnie w roku 2014 na kolekcję tego samego imienia. W małym pomieszczeniu zgromadzono wiele eksponatów odnoszących się do kultury, tradycji i obrzędowości Karaimów. Podstawę zbioru stanowią eksponaty

33 *Spotkanie nad Łabą* (1949), reż. G. Aleksandrow. Bardzo popularny w Związku Radzieckim film fabularny o tematyce wojenno-szpiegowskiej, wyreżyserowany przez twórcę wielu kultowych filmów radzieckich, w tym *Świat się śmieje* (1934).

gromadzone przez B.J. Kokenaja³⁴ i S.I. Kuszul³⁵. Ta ostatnia już w latach 50. poprzedniego stulecia, pracując jako zwykła księgową, świadoma procesu bezpowrotnej utraty unikalnych artefaktów karaïmskiej kultury, zaczęła zbierać stare przedmioty wśród rodaków ze swego miasta. Po śmierci Borysa Kokenaja w 1967 r. duża część jego zbiorów trafiła do Semity Kuszul. W tym samym roku zorganizowała ona w swym domu prywatnym pierwszą wystawę tej kolekcji. Gdy Karaïmom zwrócono zespół kienes w Eupatorii, jedno z pomieszczeń przeznaczono na cele ekspozycyjne i latem 1996 roku uroczystie otwarto wystawę. Semita Kuszul zdążyła osobiście przeciąć wstęgę, otwierając muzeum, nazwane później jej imieniem, a w grudniu tego samego roku odeszła na zawsze.

Obecnie kolekcja liczy 1438 zewidencjonowanych eksponatów, niemal drugie tyle jest w trakcie procesu katalogowania. Każda karta ewidencyjna uwzględnia nazwisko donatora, datę pozyskania, nazwę eksponatu i jego historię. Tego typu ewidencja jest naturalna przy gromadzeniu zbiorów muzealnych, ale S. Kuszul prowadziła dokładne opisy tych przedmiotów już od pierwszych dni, widząc w nich zaczątek dla przyszłego muzeum karaïmskiego. Idea gromadzenia zbiorów, celem zachowania kultury, tradycji i obyczajów, od lat jednoczy wielu Karaïmów w różnych grupach wiekowych i z wielu ośrodków, dzięki czemu kolekcja jest stale powiększana. Na małej przestrzeni zgromadzono rozmaite eksponaty z wielu dziedzin życia karaïmskiego. W gablotach ekspozycyjnych prezentowane są m.in. przedmioty związane z kultem religijnym, oryginalne złote hafty i poszczególne elementy stroju narodowego, które posłużyły zespołowi folklorystycznemu „Fidan” jako wzory do wykonania kreacji scenicznych. Najcenniejsze artefakty, jak np. złote monety, uzupełniające niegdyś intercyzę ślubną (*szetar*), przechowywane są, ze względów bezpieczeństwa, poza muzeum. Kolekcja szczyci się wielką liczbą zdjęć pozyskanych z rodzin karaïmskich, których opisy, czasem uzyskane z pomocą odwiedzających, są systematycznie uzupełniane. Osobną grupę stanowią zapisy audio, stanowiące dokumentację języka narodowego. W kolekcji zgromadzono dziesiątki nagrań

34 Борис Яковлевич Кокенай (1892–1967) – badacz folkloru, historii i kultury karaïmskiej.

35 Семита Исааковна Кушкуль (1906–1996) – niestrudzona kolekcjonerka, orędowniczka zachowania materialnego i duchowego dziedzictwa Karaïmów.

pieśni karaimskich, w tym w wykonaniu Anny Bałdży³⁶. Prowadzona jest działalność edukacyjna z dziećmi i młodzieżą. Ze względu na niewystarczającą powierzchnię, niektóre eksponaty są prezentowane jedynie na wystawach wyjazdowych, udostępniane są też na czasowe ekspozycje w innych placówkach. W roku 2021, ze względów epidemicznych, uroczysty jubileusz z okazji 25-lecia kolekcji nie mógł się odbyć, prelegent wyraził jednak nadzieję, że uda się to w roku następnym.

Po zakończeniu części przeznaczanej na referaty głos ponownie oddano Sofii Jałpaczik, która z podkreśliła, że w społeczności karaimskiej Melitopola bardzo aktywnie uczestniczą osoby z małżeństw mieszanych i ich potomkowie z kolejnych pokoleń. Powód do radości stanowi fakt, że nawet praprawnuki identyfikują się z karaimską tradycją przodków, zbierają się podczas świąt karaimskich, wyrażają chęć nauki języka i kontynuują tradycje czasów przeszłych. Wymieniła tu potomków takich rodów jak Arabadży, Atar, Jałpaczik, Mangubi. Na koniec Sofia Jałpaczik podziękowała i pozdrowiła wszystkich uczestników w języku karaimskim. Do pozdrowień załączono film z nagraniem występu karaimskiego zespołu „Dżamaat”, który nagrano z okazji jubileuszu trzydziestolecia wspólnoty w Melitopolu, z zapowiedzią w języku karaimskim.

Następnie powrócono do tematu sposobu rekonstrukcji kienesy w Symferopolu i ewentualnego wspólnego oświadczenia w tej sprawie. Do tej propozycji negatywnie odniósł się Aleksander Babadżan z Symferopola/Wilna, wyrażając w dłuższej wypowiedzi zdanie odrębne, podkreślając prawo społeczności do rozwoju, a tym samym do wprowadzania zmian i modernizacji. Zamykając temat, organizator konferencji, Ewgienij Bakkał, stwierdził, że temat wymaga głębszej dyskusji, zastanowienia, a także wysłuchania zdania specjalistów, dlatego odradza podejmowanie pochopnych decyzji.

Jako ostatni przed zamknięciem konferencji głos zabrał Władimir Lebedew z Symferopola, który poinformował o decyzji Sejmu Republiki Litewskiej ustanawiającej rok 2022 – Rokiem Karaimów. Mówca przedstawił terminarz wydarzeń planowanych na Litwie i wyraził nadzieję, że będzie to okazja do spotkania w sierpniu w Trokach jak największej liczby rodaków.

36 Анна Семеновна Балджы (1903–1979) – kolekcjonerka i popularyzatorka folkloru karaimskiego. Mieszkała w Eupatorii, znała i wykonywała pieśni karaimskie.

